

UDK: 343(497.6)“1914/1918”:050

Izlaganje sa naučnog skupa

AFERE I PREVARE U BIH 1914.-1918.

Fedžad Forto
Sarajevo

Abstract: In this work, the author examines court cases as presented in Bosnian and Herzegovinian newspapers from the First World War and shows how some speculators abused the wartime situation for their personal wealth. It also shows how the Austro-Hungarian court administration fought against the black market.

Key words: Bosnia and Herzegovina, First World War, Scandals, Scams, Court Process

Abstrakt: U radu autor na temelju napisa u novinama u Bosni i Hercegovini tokom Prvoga svjetskog rata prati nekoliko sudskih afera pokazujući kako su pojedini špekulanti nastojali iskoristiti ratno stanje za vlastito bogaćenje. S druge strane, pokazuje kako se austrougarska uprava sudskim procesima borila protiv tih špekulanata.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Prvi svjetski rat, afere, prevare, sudski procesi

Nijedna država nije izvršila ozbiljne ekonomske pripreme pred Prvi svjetski rat!¹ Premda se radilo o tada najrazvijenijim i najbogatijim zemljama svijeta, ovaj fenomen se može objasniti time što su i centralne sile i sile Antante očekivale kratak rat, u kojem će do odlučnih bitaka doći veoma brzo. Nijemci su očekivali, u skladu

¹ A.J.P. Taylor: *Borba za prevlast u Evropi: 1848-1918*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1968.

sa Schliffenovim planom, da obore Francusku u "snažnoj ali kratkoj oluji" za nekih šest sedmica, da bi se zatim bacili svom snagom na Rusiju, kojoj je za mobilizaciju njene vojske trebalo znatno više vremena. I Austro-Ugarska je planirala neku vrstu kaznene ekspedicije protiv Srbije. Sa druge strane, očekivalo se da "ruski valjak" pregazi centralne sile uz pomoć Francuza, kod kojih je u vojnim štabovima vladala prava dogma prema ofanzivi u stilu Napoleona. Britanija se, pak, najviše oslanjala na svoju mornaricu koja je trebala da odmah na početku izazove njemačku flotu na odlučujući dvoboj i tako zaštititi veze sa kolonijalnim carstvom, dok bi njeni saveznici u međuvremenu trebali da odrade posao na kontinentu. "Čudo na Marni" kojim je zaustavljena njemačka ofanziva na Francusku, teški porazi Rusa kod Tanenberga i Mazurskih jezera, kao i neuspjeh austrougarske ofanzive protiv Srbije i težak poraz u Galiciji razbili su iluziju o brzom i efektom završetku rata. Nijedna strana još nije raspolagala sredstvom kojim bi savladala defanzivnu moć mitraljeza i teških topova te je između zaraćenih strana, posebno na zapadnom frontu, došlo do pat-pozicije u vidu rovovskog ratovanja. Od ključne važnosti je postala činjenica da centralne sile nisu mogle probiti efikasnu pomorsku blokadu Antante te su im za ratne napore ostala jedino sredstva koja su imale na raspolaganju na svom ili okupiranom teritoriju, dok su sile Antante, uz značajan izuzetak Rusije, imale pristup resursima cijelog svijeta. Položaj centralnih sila još se više pogoršao ulaskom Italije u rat 1915. Premda sa vojne tačke krajnje neefikasna, Italija je svojim ulaskom u rat još više stegnula обруč oko centralnih sila.

Nalazeći se u sastavu Austro-Ugarske, Bosna i Hercegovina je silom (ne)prilika dijelila sudbinu centralnih sila u "opkoljenoj tvrđavi". Budući svakako najsiromašniji dio dvojne monarhije, koja ni u mirno doba nije mogla podmirivati svoje potrebe u žitu, Bosna i Hercegovina se tokom rata zbog vojnih rekvizicija, mobilizacije velikog broja radno sposobnih muškaraca, pustošenja izazvanih ratnim dejstvima na njenom tlu, kao i velike suše 1917. godine suočila s teškom nestašicom hrane koju nisu mogle ublažiti ni brojne zakonske mjere koje su vlasti uvele s ciljem da koliko-toliko osiguraju prehranu stanovništva. Posljednje godine rata proizvodnja žita u Bosni i Hercegovini bila je svega 250.000 tona, za 400.000 tona manje nego prve ratne godine.²

Opća nestašica hrane dovela je do izuzetno velikog povećanja cijena u BiH (čak i do 2.300 % i to onih cijena koje je propisala vlada), što prosječne zarade ni izbliza nisu pratile. Premda su još na početku rata vlasti pribjegle maksimiranju cijena za najvažnije životne namirnice, vrlo brzo su se pojavili razni špekulanti i

² *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. Sarajevo : Bosanski kulturni centar, 1998.

crnoberzijanci koji su znatno kršili ove odredbe. Za njima su krenuli lopovi svih mogućih vrsta. Građani su stalno bili izloženi raznim krađama i prevarama.

Drastičan pad životnog standarda pogodio je i jedan od stubova austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini – činovništvo, uglavnom stranog porijekla, koje je stoga postalo sklono korupciji. Mogućnost bogaćenja preko noći nije privlačila samo razne trgovce, nego i najviše vladine zvaničnike te će se tokom rata na optuženičkoj klupi naći vladin povjerenik za zemaljski glavni grad Sarajevo dr. Edmund Gerde i ravnatelj sarajevskog aprovizacijskog ureda Mirko Bradač.

Zbog ograničenosti prostora, prikazat ću ovdje ukratko, služeći se tadašnjom štampom kao izvorima, samo tri najveće afere koje su potresle Bosnu i Hercegovinu tokom Prvog svjetskog rata.

Proces protiv dr. Gerde

Jedna od najvećih afera koja se dogodila u BiH tokom rata bila je ona u koju je bio umiješan bivši vladin povjerenik za Sarajevo dr. Edmund Gerde. Nakon što je izbila na vidjelo 1916. godine, sudski epilog je dobila u novembru 1917.

Glavna rasprava “radi zločina prevare i zlouporabe službene vlasti” održana je pred okružnim sudom u Sarajevu 5. novembra 1917. Prema tekstu optužnice, dr. Gerde (40-godišnjak, rođen u Budimpešti) je “kao javni činovnik b.-h. zemaljske vlade zlorabio službene vlasti, kad je tokom god. 1916. poslan u Budimpeštu, da kupi krumpire i odanle javio, da ih se uz limitiranu cijenu ne može kupiti te je isposlovao dozvolu za peštansku firmu, Samuel Fleischer, da smije kupovati za vladu i iznad najviše cijene; nadalje je istoj firmi dozvolio, da metne u račun posve izmišljene troškove, da fakturira brutto za netto; konačno je ugovorio bez znanja vlade s tom firmom proviziju za se i za prijatelja si Geru Surdaya, na što je Fleisher za toliko povisio cijenu.”

“Dalje se tuži da je g. 1915. naredio računskom revidentu u Sarajevu Aleks. Bolla da mu iz službene kase izruči sav zlatni novac za njegov privatni papirati novac (oko 4.000 kruna) i taj je novac predao zlatarskoj radnji S. Seligmana u Budimpešti i tjerao s njim nedozvoljenu agiotageu.” Za ove zločine predviđena je kazna od pet

do 10 godina teške tamnice.³

Međutim, samo nekoliko dana kasnije proces je završen tako što je dr. Gerde oslobođen po svim tačkama optužnice. *Hrvatski dnevnik* donio je o tome samo kratku vijest, bez ikakvog posebnog komentara.⁴ Niti uvijek oštro glasilo socijalista nije se moglo opširnije očitovati o ovoj aferi, premda je to najavljivalo početkom procesa. Po izricanju presude, *Glas slobode* je priznao da u tom trenutku nije mogao opširnije pisati o ovoj aferi, a cijela vijest nakon te rečenice je cenzurirana.⁵

Ovaj slučaj, ipak, time nije dobio svoj konačni epilog, jer je opzicija u Budimpešti reagirala na taj način što je povezivala dr. Gerdu s nekim visokim mađarskim zvaničnicima.⁶

Proces protiv Mirka Bradača i drugova

Nakon više od godinu dana nakon što je afera izbila u javnosti, došlo je i do početka sudskog procesa protiv bivšeg ravnatelja sarajevskog aprovizacionog ureda Mirka Bradača. Bradač je uhapšen u novembru 1916. i smijenjen sa dužnosti 16. istog mjeseca "radi raznih neurednosti u gradskoj aprovizaciji". Tokom istrage je uhapšeno još nekoliko činovnika i trgovaca. Istraga je završena krajem 1917., a neki uhapšenici su u međuvremenu pušteni na slobodu, među posljednjima Mirko Bradač i magistarski pristav Dane Cvitković.

Osim njih dvojice na optuženičkoj klupi su se našli trgovac Mauricije Kohn, bankovni činovnik Danilo Vojnović, trgovac Albert Baruch, trgovac Muhamed Jusufagić, općinski činovnik Makso Gražer i tržni nadzornik Nikola Cvitković. Optužnicu je zastupao državni odvjetnik Janečka, a sudskim vijećem je predsjedavao sudski nadsavjetnik Soukapa.⁷

Upada u oči da su među optuženima zastupljeni pripadnici svih bh. naroda, odnosno konfesija. Ako se već na političkom planu tokom Prvog svjetskog rata nije mogla naći neka grupa u kojoj bi složno radili pripadnici sve četiri konfesije, to je uspjelo Bradačevoj grupi kada su u pitanju malverzacije i kriminal!

Novine su iscrpno pratile cijeli tok suđenja, ali se nisu usuđivale davati neke posebne komentare, pa čak ni glasilo socijalista.

Optužnica, koja je imala ukupno 125 strana, teretila je Bradača da je kupio

³ *Hrvatski dnevnik*, br. 251 od 6. novembra 1917.

⁴ *Isto*, br. 255 od 10. novembra 1917.

⁵ *Glas slobode*, br. 25 od 10. novembra 1917.

⁶ *Hrvatski dnevnik*, br. 267 od 23. novembra 1917.

⁷ Sarajevski list, br. 15 od 22. januara 1918.

od Leopolda Kastenbauma za potrebe gradske općine i potrošača grada Sarajeva 3. februara 1915. kupio 30, a zatim i 21. februara 100 vagona brašna po očito previsokim cijenama. Zatim da je namjerno propustio da poduzme potrebne mjere i zatraži da Kastenbaum "primjereno popusti cijenama" jer je dobavljao brašno ne po ugovorenoj, nego lošijoj smjesi. Također nije osigurao da Kastenbaum u cjelini isporuči ugovorenu robu, a to je učinio iz koristoljublja jer je u više mahova od njega dobio ukupno 14.000 kruna. Optužnica dalje navodi da je zloupotrijebio ovlasti kupivši od židovskog trgovca Maurizia Kohna, uz očito pretjerane cijene, 530 i 340 sanduka kondenziranog mlijeka, ulje i šećer. Propustio je da zahtijeva od Kohna da dobavi općini ostatak ugovorene kafe po fakturi od 19. februara 1916. 100 vreća netto 5.981 kg ili nadoknadi općini štetu. Namjerno je propustio da Kohn namiri ostatak ugovorene količine ulja ili nadoknadi štetu. Pomagao je da se Kohn oslobodi vojne službe "jer je za aprovizacioni ured bezuvjetno i neophodno potreban" i jer "izvršne usluge čini javnoj inštituciji". Od Kohna je u više mahova dobio ukupno 6.000 kruna.

Konačno je nakon 23 dana iznošenja bezbrojnih dokaza došlo do završne riječi državnog odvjetnika, koji je istaknuo Bradača i Cvitkovića kao glavne krivce, navodeći ogromnu štetu što su ih općina i građani Sarajeva pretrpjeli zbog njih. Samo u poslu sa kafom s trgovcem Jusufagićem općina je izgubila 140.000 kruna. Za dvije godine aprovizacija je dobila 900.000 kruna, pa je državni odvjetnik postavio pitanje zašto tolika ogromna dobit kad gradska aprovizacija nije špekulantska ustanova, već je stvorena iz nužde, na korist građanstva. Prema njegovim riječima, to se dogodilo zato jer su se optuženi Barač i Cvitković nadali nagradama primjerenim tolikoj dobiti.

Predstavnik sarajevske općine je nakon toga zatražio naknadu štete u iznosu od 352.177,38 kruna.

Bradačev branilac Dimović je naveo kako sarajevsko građanstvo s pohvalom govori o Bradačevom djelovanju u aprovizaciji, "jer je on pri tome radio pametno i razborito, te je u najozbiljnije vrijeme, kad je bilo teško dobiti životne namirnice po maksimalnim cijenama, nabavljao dovoljnu količinu namirnica po tako povoljnim cijenama, da su se kod nas mogle bolje i jeftinije dobiti te namirnice, nego u ona mjesta, oklen su namirnice bile dobavljene".

"Bradač je svojim radom u aprovizaciji, dakle, nanosio samo koristi i općini i građanstvu, a nikakve štete, niti u tome može biti govora o zločinu zloupotrebe zvanične vlasti", kazao je Dimović, zatraživši oslobađajuću presudu.⁸

Narednih dana završnu riječ imali su advokati ostalih optuženika. Tako je, na primjer, Kohnov branitelj zaključio svoj govor time da je njegov štićenik samo činio

⁸ Isto, br. 36 od 18. februara 1918.

uslugu narodu, da je zaslužio priznanje, te je predložio njegovo potpuno oslobađanje od optužbi.⁹

Presuda

Presude su konačno izrečene 2. marta.

Prvooptuženi Mirko Bradač osuđen je na 3,5 godine teške tamnice, pooštrene jednim postom svakog trećeg mjeseca. U kaznu mu je uračunato vrijeme provedeno u istražnom zatvoru – 10 mjeseci.

Dano Cvitković: 2,5 godine teške tamnice, pooštrene postom kao u Bradačevom slučaju. U kaznu uračunato vrijeme provedeno u istražnom zatvoru.

Maurizio Kohn: sedam mjeseci tamnice pooštrene postom kao u prethodnim slučajevima i uračunavanjem u kaznu vrijeme provedeno u istražnom zatvoru.

Danilo Vojnović: šest mjeseci tamnice pooštrene postom kao u prethodnim slučajevima i uračunavanjem u kaznu vrijeme u istražnom zatvoru.

Albert Baruch: pet mjeseci tamnice pooštrene postom kao u prethodnim slučajevima i uračunavanjem u kaznu vrijeme u istražnom zatvoru.

Muhamed Jusufagić: osam mjeseci tamnice pooštrene postom kao u prethodnim slučajevima i uračunavanjem u kaznu vrijeme u istražnom zatvoru.

Makso Grajžer: šest mjeseci tamnice pooštrene postom kao u prethodnim slučajevima i uračunavanjem u kaznu vrijeme u istražnom zatvoru.

Osim toga, Bradač, Jusufagić, D. Cvitković i Kohn osuđeni su na naknadu štete gradskoj sarajevskoj općini u iznosu od 143.820 kruna.

Jedini oslobođeni svih optužbi bio je Nikola Cvitković, brat Dane Cvitkovića.

Ovakve presude su značila da su Vojnović, Baruch, Kohn, Jusufagić i Grajžer već izdržali čitavu kaznu u istražnom zatvoru i odmah su pušteni na slobodu.

Na zahtjev državnog odvjetnika Bradač i Cvitković su zadržani u pritvoru do pravosnažnosti presude.¹⁰

Premda je sud izrekao relativno stroge kazne, njih dvojica su se, međutim, vrlo brzo našla na slobodi po rješenju Vrhovnog suda, čime je stavljena tačka na najveću aferu u BiH tokom Prvog svjetskog rata.¹¹

⁹ Isto, br. 38. od 20. februara 1918.

¹⁰ Isto, br. 47 od 2. marta 1918.

¹¹ Isto, br. 49 od 5. marta 1918.

Reakcije na presudu

Reagirajući na presudu Bradaču i Cvitkoviću, *Sarajevoer Tagblatt* piše da je njihova osuda izazvala iznenađenje u čaršiji, a njihovo ponovno zatvaranje u pritvor "preneraženje". *Glas slobode* je smatrao da drugačije misle radnici i sirotinja.

"Oni su često puta čitali da neki siromah dobije za kragju najsitnijih stvari... 3 i 6 mjeseci zatvora. Iz ovih razloga se može čuti u redovima radnika i ostale sirotinje da je osuda i previše blaga."¹²

Glas slobode, koji nije davao nikakve komentare tokom suđenja, dao je opširan komentar nakon puštanja Bradača i Cvitkovića iz pritvora, navodeći pritom i reakcije drugih listova.

"Ovdašnji su listovi *Sarajevoer Tagblatt* i *Hrvatski dnevnik* žalosni zbog osude protiv Bradača i drugova, a u isto su vrijeme silno radosni što su i Bradač i Cvitković pušteni na slobodnu nogu... Kažu da govore u ime 'čaršije'. Oni sasvim otvoreno izražavaju svoje simpatije ljudima koji su osugjeni radi velikog oštećivanja sarajevske opštine i građanstva!"

Glasilo socijalista dalje navodi kako isti moral vlada u čaršiji i kod onih špekulanata koji su preneraženi presudom protiv bivših funkcionera sarajevske aprovizacije te da svi oni polaze sa gledišta da ima na stotine i hiljade onih koji su isto radili kao i ovi službenici aprovizacije, "naročito koji su tako radili za vrijeme rata i stekli hiljade i milione kapitala, pa ipak nisu ni optuženi ni osugjeni".

Glas slobode, koji je nakon oktobarske revolucije 1917. postao još radikalniji, smatrao je da je za ovu aferu kao i slične pojave krivo kapitalističko društvo i njegov moral i iskoristio je priliku da pozove radni narod na njegovo uklanjanje.

"Eto dotle se srozao moral današnjeg društva i njegovih pristalica! kakvo uregjenje društva takav i njegov moral! Ono je tako korumpirano, tako pokvareno, tako trulo da postaje sve odvratnije... Oni su za osudu, a isto su za osudu oni koji su radili i rade kao oni, ili još bolje za osudu je sav poredak kapitalistički, za osudu je kapitalističko društvo kako stoji, koga treba radni narod svojom borbom da ukloni i zasnuje društva pravednosti, jednakosti i slobode."

List je također iskoristio priliku da poveže nekontroliran rad Bradačevog ureda sa raspuštanjem sarajevskog gradskog zastupništva, naglasivši kako je ova parnica "bengalskom vatrom" osvjetlila prilike u sarajevskoj gradskoj općini.

"Samo u jednoj nesavremenoj, patrijarhalnoj, neuregjenoj instituciji moglo se godinama raditi sa milionima opštinskog novca a bez ikakve kontrole."¹³

¹² *Glas slobode*, br. 19 od 6. marta 1918.

¹³ *Isto*, br. 20 od 9. marta 1918.

Proces protiv Wilhelma Fischera i drugova

Konačno su se u aprilu 1918. godine, nakon više od godinu dana od izbijanju afere u javnosti, na optuženičkoj klupi našli željeznički komesar Wilhelm Fischer i ostali optuženi za "zlodjela na štetu živežnog stovarišta bos.-herc. zemaljskih željeznica". Ovaj posljednji veliki proces za malverzacije u snabdijevanju tokom Prvog svjetskog rata nije izazvao veliku pažnju javnosti te ga je pratilo "malo publike".¹⁴

Osim Wilhelma Fischera, na optuženičkoj klupi su se našli, među ostalim, željeznički komesar Karl Leichner, trgovački zastupnik Emil Spiller, trgovac Salamon Danon, poslovođa Samuel Polak, željeznički komesar Friedrich Nagel, knjigovođa Siegfried Wessely i bravar Johan (Ivan) Kraliček.

Za ovu aferu indikativno je to što je pokazala kako je drastičan pad standarda učinio državne službenike sklonim korupciji i malverzacijama. Tako je optuženi Leichner rekao tokom rasprave "da mu plaća nije dostajala, pa je radio kao trgovac i to već kroz godine i tako je zaradio imetak".¹⁵

Interesantno je i to da su Leichner i Kraliček priznali da su za nabavu brašna izvjesnim ličnostima morali "namazati ruke". Leichner je jednoj takvoj ličnosti u koju je imao povjerenje, a koju nije htio imenovati, dao čak 24.000 kruna, iako je prije toga policiji prilikom ispitivanja rekao da je te pare stavio u svoj džep.

Odbrana optuženih tokom cijelog procesa bazirala se na tome da su se oni u ovom slučaju bavili trgovinom kao privatni pojedinci, a ne javni službenici. To je nagnalo zastupnika optužbe, zamjenika državnog odvjetnika dr. Sarka, da u svojoj završnoj riječi istakne "da su funkcionari željezničkog skladišta bezuvjetno javni činovnici, pa da su kao takovi odgovorni pred zakonom".¹⁶

Inače tokom čitave rasprave koja je trajala 17 dana publika nije pokazala gotovo nikakvo zanimanje za ovaj proces, vjerovatno zato što optuženi nisu bili poznate ličnosti, ali je prilikom izricanja presude sala bila puna. Glavno pitanje na procesu je bilo da li su činovnički konzumi privatna poduzeća i da li činovnici koji tim konzumima upravljaju trebaju biti smatrani kao privatne osobe ili javni službenici.¹⁷

Sud je bio umjeren prilikom određivanja kazne. Četvoricu je osudio, a osmoricu oslobodio optužbi, ali su se trojica osuđenih odmah našla na slobodi jer im je u kazne uračunato vrijeme provedeno u pritvoru.

Najgore je prošao Karl Leichner: 18 mjeseci tamnice pooštrene postom, ali mu

¹⁴ *Sarajevski list*, br. 78 od 11. aprila 1918.

¹⁵ *Isto*, br. 79 od 12. aprila 1918.

¹⁶ *Isto*, br. 92 od 27. aprila 1918.

¹⁷ *Isto*, br. 101 od 11. maja 1918.

je u kaznu uračunato osam mjeseci provedenih u pritvoru te mu je ostalo još 10. Fischer je dobio osam mjeseci, a Wessely i Kraliček po četiri, ali, kao što je već spomenuto, pušteni su na slobodu jer im je u kaznu uračunato vrijeme u pritvoru. Državni odvjetnik je odmah najavio žalbu zbog prenisko odmjerenih kazni.

Predsjedavajući suda je u obrazloženju presude došao do zaključka da konzum nije privatno poduzeće i da činovnici koji rukovode konzumom nisu trgovci već činovnici.¹⁸

Kada se govori o pisanju bh. novina za vrijeme Prvog svjetskog rata, bez obzira o kojoj temi, mora se imati na umu nekoliko činjenica. Najprije, odmah na početku rata uvedena je oštra cenzura, koja je podrazumijevala davanje lista državnom tužiocu na uvid šest sati pred štampanje lista (to je 1918. izmijenjeno utoliko što je list morao biti predat dva sata pred štampanje), a zatim da su u prvih mjeseci nakon izbijanja rata prestali izlaziti svi listovi osim onih koji su odlučno podupirali Monarhiju. Ne smije se nikako smetnuti s uma ni problem autocenzure koji se javlja u takvim situacijama, kada je novinar prije pisanja teksta suočen sa pitanjem da li će mu ta vijest proći cenzuru ili kako obraditi neku temu da se izbjegne cenzura. O tom problemu je pisao *Glas slobode*. Promjene u općoj političkoj klimi 1917. pogodovala su otvorenijem pisanju novina, što je i omogućilo ponovno pokretanje glasila Socijaldemokratske stranke za BiH *Glasa slobode*.

Uticaj koji su novine objektivno mogle imati na javno mnijenje u Bosni i Hercegovini u to vrijeme bio je ograničen nizom faktora. Najprije, nepismenost stanovništva bila je velika – gotovo 90% prema popisu iz 1910., zatim loše komunikacije između Sarajeva, gdje su se tokom rata štampali gotovo svi listovi, i drugih gradova u Bosni i Hercegovini, ali i veliki troškovi, mali tiraži i slaba prodaja, što je zahtijevalo potporu vlade ili nekih drugih institucija. Tako, na primjer, ne dolazi do ponovnog pokretanja *Misbaha* 1917. iako je to bilo najavljeno kao već gotova stvar. Isti slučaj je i sa političkim muslimanskim dnevnikom *Haber*, čije je izlaženje bilo najavljeno za januar 1918. Sa druge strane, *Hrvatska narodna zajednica* početkom 1915. piše kako ima oko 3.000 pretplatnika ali da samo njih 1.000 redovno plaćaju pretplatu, pa list stalno upućuje apele da se redovno plaćaju obaveze i organizira akcije pružanja podrške listu. HNZ je do početka 1915. izlazila dvaput mjesečno, a nakon toga, premda je u zaglavlju i dalje pisalo da izlazi dvaput mjesečno, list je u stvari postao mjesečnik. Slična je stvar i sa *Glasmom slobode*,

¹⁸ *Isto*, br. 101 od 11. maja 1918.

koji se u drugom broju za 1917. hvali sa 3.000 pretplatnika, ali i on upućuje apele i organizira prikupljanje pomoći za list. *Hrvatski dnevnik* otkriva tajnu svoje dobre opreme kada hvali nadbiskupa Šadlera što je platio dugove lista od čak 300.000 kruna, pa nije čudo da je ovaj list, uz vladin *Sarajevski list*, bio jedini dnevnik na jezicima naroda BiH za vrijeme rata.

Od listova koji su korišteni za izradu ovog rada, za *Sarajevski list* se zaista može reći da je stvarno bio "službeni", objavljujući radije službena saopćenja, naredbe i zakone nego autorske tekstove ili komentare. Ali njegova vrijednost kao izvora i jeste u tome što znatno olakšava "potragu" za relevantnim zakonskim propisima. *Hrvatski dnevnik*, bez obzira na svoju klerikalnu i proaustrijsku orijentaciju, dugo je bio jedini list u kojem se mogla pročitati neka riječ kritike kada su u pitanju malverzacije i afere, o čemu svjedoči marljiv rad cenzorskih makaza počevši od 1915. Ipak je ovaj list imao mjeru u svojoj kritici – većinom su to bile sitne ribe, uglavnom je ćutao ili pisao neutralno kada su u pitanju bile krupnije stvari. *Hrvatska narodna zajednica* kao mjesečnik nije se bavila dnevnim aktuelnostima, ali je nekoliko puta objavila dobre analize o problemima i malverzacijama u vezi sa snabdijevanjem. *Glas slobode* je bio daleko najkritičniji kada su u pitanju teme vezane za ovaj rad, ali je, naročito nakon oktobarske revolucije, bio totalno nekritičan prema ideologiji koja je dolazila iz Moskve, čime je unekoliko kvario svoje pisanje vezano za probleme u snabdijevanju i druge afere, videći u njima gotovo isključivo plod kapitalističkih odnosa. Ipak ovom listu, često masakriranom od strane cenzure, pripadaju velike zasluge za otkrivanje mnogih afera, prevara, samovoljnog ponašanja zvaničnika.

Kada se sve navedeno uzme u obzir, slika koju daju bh. novine u periodu Prvog svjetskog rata dovoljno je jasna – potpuni privredni i društveni slom. Čitajući te novine može se jasno očitati kakva je situacija vladala u zemlji.

Bosna i Hercegovina tu nije bila nikakav poseban izuzetak. Društveni slom u nizu zemalja, i poraženih i "pobjednika", srušio je "vrli novi svijet". Premda je, na primjer, Orwell nazvao svijet prije Prvog svjetskog rata svijetom "cjepidlaka, popova i igrača golfa", malo je ljudi sumnjalo u to da svijet ide naprijed (to je neposredno nakon atentata priznao čak i *Glas slobode*). Niz nevjerovatnih tehničkih pronalazaka i veliki privredni napredak u periodu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće omogućili su ljudima širom svijeta olakšanje uvjeta rada, skraćeno radno vrijeme i općenito neuporedivo bolje uvjete života. Čak su i socijalističke stranke u mnogim zemljama počele napuštati svoju radikalnu ideologiju i postepeno postajati dio establishmenta, što potvrđuje i njihovo glasanje za podršku svojim vladama na početku rata. Totalitarni režimi nastali na ruševinama predratnog svijeta, bili oni ljevičarski ili desničarski, bili su potpuno nezamislivi. Tek je situacija nastala ratom, sa milionima mrtvih, obogaljenih, osiromašenih, prevarenih, uništenom privredom i

resursima protraćenim u ratu iscrpljivanja, stvorila uvjete pogodne da se lijevi i desni demagozi dokopaju vlasti. U odnosu na takve režime, nastale kao direktna posljedica društvenog sloma u Prvom svjetskom ratu, čak se i režim carske Rusije doima kao simbol demokratije. Zato se može reći da je upravo Prvi svjetski pripremio teren za još veću katastrofu dvadesetak godina kasnije. Čak su svi "glavni igrači" iz Drugog svjetskog rata u neku ruku djeca Prvog: Churchill je bio ministar, Roosevelt je služio u mornarici, Staljin je učestvovao u revolucijama, Mussolini je (tada još socijalist) bio vatreni agitator za rat i kasnije dobrovoljac na ratištu.

Situacija u Bosni i Hercegovini nije odudarala od ovih općih kretanja. Rat nije čestito ni počeo, a već su se pojavili razni "psi rata" koristeći nenadanu priliku za bogaćenje. Veliki broj mobiliziranih radno sposobnih muškaraca, rekvizicije, elementarne nepogode, činjenica da su dijelovi zemlje bili neposredno ratno poprište i inače siromašna zemlja doveli su stanovništvo Bosne i Hercegovine do prosjačkog štapa. Hrane je bilo nedovoljno i cijene su vrtoglavo rasle. I ono malo što je bilo nije raspoređivano kako treba, pa je u nekim krajevima vladala glad. Siromaštvo zahvata i jedan od glavnih stubova austrougarske uprave – činovništvo, koje postaje sklono korupciji, o čemu svjedoče i izjave nekih optuženika. Onemogućavanjem rada Bosanskog sabora, a kasnije i njegovim definitivnim raspuštanjem, kao i raspuštanjem sarajevskog zastupništva, nestalo je i ono malo demokratske kontrole nad izvršnom i upravnom vlašću, pa su dr. Gerde, Bradač i ostali mogli neometano manipulirati milionima kojima su trebali osigurati snabdijevanje stanovništva. Kasniji pokušaji da se uključivanjem građanstva u razne odbore situacija popravi bili su nedovoljni i došli su prekasno. Nedostatak bilo kakve kontrole nad pojedinim organima vlasti u provinciji, koje izgleda nije više mogla kontrolirati ni Zemaljska vlada, doveo je do velikih zloupotreba vlasti, pa čak i do protuzakonitog hapšenja i pljačkanja stanovništva.

Uprkos svemu, ne može se osporiti da se austrougarska vlast do samoga kraja borila protiv raznih problema uzrokovanih ratom. Svakodnevno su izricane presude špekulantima (uglavnom sitnim), ali su i oni najodgovorniji bar neko vrijeme proveli u zatvoru. Toliko hvaljena austrijska pravna država ipak je radila u Bosni i Hercegovini do samog kraja. Sigurno je da kvalitet pravne države u Bosni i Hercegovini nikad nije bio veći nakon sloma austrougarske vladavine, što ne govori toliko o njenim kvalitetama koliko o tragediji koja je zemlju snašla nakon 1918. i koja traje još i danas. ■

SCANDALS AND SCAMS IN BIH 1914 – 1918

Summary

Finding itself incorporated in Austria-Hungary, Bosnia and Herzegovina shared the unfortunate fate of the central powers during the First World War. Being the poorest part of the dual monarchy – it could not take care of its grain needs even in peacetime – Bosnia and Herzegovina had severe food shortages during the war because of military requisitions, the draft of a large number of working-age men, and the devastating effects of war in the region, particularly the great drought in 1917. Government measures to procure food for the population did not alleviate the matter.

The food shortages led to exceptional price inflation, and average earnings did not follow suit. Although the government set maximum prices for the most important food goods at the beginning of the war, various speculators and smugglers easily broke these regulations. All kinds of thieves emerged. Citizens were constantly exposed to different robberies and scams. As the standard of living drastically declined, the Austro-Hungarian bureaucracy in Bosnia – a pillar of the Monarch's administration – grew inclined to corruption. The possibility of getting rich overnight not only attracted various merchants, but also some high government officials who found themselves on trial during the war. ■